

МИКОЛАЇВСЬКА ПОЕЗІЯ: ТОПОНІМІЧНІ АКЦЕНТИ

У статті вперше розглядається роль в образній системі поетичного світу В. Бойченка, Д. Кременя, С. Іщенко, О. Різниченка, М. Вінграновського та Л. Чижової топонімічних образів та алюзій. Наголошується націотворча складова функціонування цих назв у студійованих творах, фольклорні та історичні їхні джерела. Йдеться також про означення місцевої та загальноукраїнської ідентичності на тлі світової цивілізації в окремих поезіях зазначених авторів Миколаївщини.

Ключові слова: *топонімічні акценти, алюзії, фольклорні та історичні джерела.*

В статье впервые рассматривается роль в образной системе поэтического мира В. Бойченка, Д. Кременя, С. Ищенко, О. Ризниченка, Н. Винграновского и Л. Чижовой топонимических образов и алюзий. Акцентируется нацееобразующая составляющая функционирования этих названий в анализируемых произведениях, фольклорные и исторические их источники. Говорится также об определении местной и общеукраинской идентичности на фоне мировой цивилизации в отдельных поэзиях указанных авторов Николаевщины.

Ключевые слова: *топонимические акценты, аллюзии, фольклорные и исторические источники.*

The article for the first time deals with the role of toponymic images and allusions in the image system of the poetic world of V. Boichenko, D. Kremin', S. Ishchenko, O. Riznychenko, M. Vingranovs'ky and L. Chyzhova. The nation generating component of the functioning of these notions in the regarded works is accented, as well as their folklore and historical sources. It also concerns the determination of local and general Ukrainian identity against the world civilization background in the selected poems of the referred Mykolaiv authors.

Key words: *toponymic accents, allusions, folklore and historical sources.*

Різнобічно із різними наголосами передають патріотичні почуття письменники. Нерідко поети звертаються до образів та алюзій, які черпають з топоніміки рідного краю, країни.

Про роль у поетичному тексті української літератури топонімічних образів та алюзій писали переважно мовознавці. Зокрема Л. Пустовіт, зауважуючи, що, наприклад, «топоніми Сибір, Колима символізують каторгу і протест людей проти тоталітарного режиму» [8, с. 57], посилаючись на рядки поезій С. Руденка, В. Стуса, В. Терена. Говорячи про географічні назви в поезіях, дослідниця підкреслює, що їх «основною функцією є локалізація в просторі», а за їх допомогою поети змальовують пейзаж, відтворюють локальний колорит чи надають події життєвої вірогідності. Йдеться про конкретизацію образного уявлення, соціальні характеристики, емоційності. Топоніміка України акцентується в українських поезіях II половини ХХ – початку ХХІ століття такими ключовими назвами, як Україна, Дніпро, Київ – символи свободи, та – Лук'янівка, Колима, Сибір – як символи неволі [8, с. 62]. Подібній тематиці віддає данину й І. Хлестун [10]. Нею наголошується

роль хоронімів, гідронімів, ойконімів у поетичній мові Миколи Вінграновського й Дмитра Павличка. Тож маємо на меті визначити, яку роль відіграють гідроніми та інша топоніміка у поезіях миколаївських письменників. Зауважимо, що вони часто звертаються до гідронімів Буг (Бог), Мертовод, Чичеклія.

Зокрема, Олекса Різниченко у 1998 році видав збірку поезій «Наодинці з Богом», де Бог – це і Всевишній, і назва річки – Південного Бугу, на берегах якого народився і він, і художник, лауреат премії імені Т. Шевченка Андрій Антонюк, картинами якого проілюстрована книга поета. Ці митці, кожен по-своєму, інтерпретують різні імена річки, її святість і акцентують патріотичні почуття щодо річки свого життя. Цікаво, що у вступі до циклу «Наодинці з Богом» О.Різниченко подає короткі довідки про річку Південний Буг з УРЕ, «Енциклопедії українознавства» та «Словника української мови» Бориса Грінченка, який стару назву ілюструє цитуванням історичної пісні: «Ой за Бугом, за рікою» [9, с. 61]. Для поета ця річка – «свята вода», про що він і зізнається у поезії «Різні імена Бога – Бугу..?» Через відчуття ліричного героя передано асоціації архетипу раю за Шевченків-

ським баченням. Тут і мати, і сестра, і батько, втомлений після роботи, і рідне село з домівкою та річкою, в якій раює син, що відчуває себе на своїй землі: «Свята вода! / І розчиняюсь в ній, / у цій святій Воді, / у каламутній, / у хорошій, / у нашій» [9, с. 69]. Зауважимо і алюзію, пов'язану із патріотичним почуттям автора, із Шевченковими рядками: «... на нашій, не своїй землі».

Так само О. Різниченко з любов'ю, а іноді з зачудуванням оприявнює свої синівські почуття до рідного міста, вірніше – до його частини – Богополя. Наприклад, як у поезії «Славень Богополю»: «Між річками, як між руками, / Бог вигойдовував Богопіль, / уквітчавши його садками і дібровами доокіль» [10, с. 92].

Як райське місце для життя людини окреслює автор Богопіль у поезіях «Все Богове», «Наш край – це рай», «Синюхи сонь і Бога бистрий біг...». В останній поезії, як і в картинах А. Антонока, відзвучується стародавня язичницька міфологія, якою письменник послуговується аби висловити свої шанобливі почуття щодо походження рідних йому річок – Бога і Синюхи, які «Вкоринені не тільки у землі... / Початок дав Перун Вам і Стрибіг / В таємній глибині тисячоліть» [9, с. 952].

Поетеса Л. Чижова навколо історії про річки Миколаївщини розгорнула цілий цикл «Тече Ташлик – ріка мого дитинства» у збірці для школярів «Із глибини народної криниці». Їй вдалося мотиви і образи давніх українських легенд про річки півдня України перечарувати, зінтерпретувати і наблизити до сприйняття сучасної молодої людини, яка живе в реаліях жорстокого техногенного світу. Серед гідронімів її циклу Гіпаніс (Буг), Кодима, Громокля, Мечетка, Чичеклія та Мертводод. Зокрема, автор розповідає гарну легенду про велике кохання Іна синьоого і Клеї, яких не змогла і смерть розлучити. Ставши однією річкою із ім'ям Громокля, вони з рікою Інгулом «несуть життя степам, / Живлючу воду і кохання нам» [11, с. 106].

Акценти на топонімічні образи міста Богополя (частина сьогоднішнього м. Первомайська Миколаївської обл.), річки Бог (Буг, Гіпаніс) і Синюха роблять і автори книги «Лампада над Синюхою» – поет Д. Кремінь і художник А. Антонок. Лауреат премії імені Т. Шевченка Д. Кремінь часто у своїх поетичних збірках звертається до топонімів Південного Причорномор'я. Звернімося, наприклад, до поезії «Манускрипт о часі Бузької Січі, розказаний богомазом Андрійком і записаний самовидцем Миколаєм на полях підручника історії Української РСР» [1, с. 151-152]. Цікаво, що історія Бузької Січі проходить через інтерпретацію її в усній передачі, у письмових нотатках на полях сфальсифікованої компартійними ідеологами історії України та в поетичному слові. Народнопоетичне символічне число три об'єднує Лауреатів премії імені Т. Шевченка кінця ХХ століття. Двоє з них училися в Богополі, вони нащадки українського

козацтва: «Вінграновські реєстрові, / Січові Антоноки!» [1, с. 152]. Названі в цій творі топоніми Буг, Синюха, Мигея, Кінбурн окреслюють озвучені в історичних піснях, переказах та літературні місця розташування Бузької Січі і дій козацтва у ХVIII століття, коли «пропала Україна», воля козацька знищувалася. Автор майстерно вписує цей простір і події на Причорномор'ї у контекст всієї України. Із сумом наголошуються історичні реалії кінця ХVIII століття та їх наслідки: «Україна богорівна, / Ти – столиця край села. / Ти була вже як царівна, / Та була, була, була...» [3, с. 152]. Справедливо стосовно територіально-ланшафтного розльоту зауважував І. Дзюба, який у передмові до Кремневої збірки «Скіфське золото» писав, що «це не тільки діапазон фізичної природи української землі, а й діапазон її історичної пам'яті, діапазон української психоемоційності, ментальності» [5, с. 3].

Поезія «Елегія троянського вина» Д. Кременя подає ще більший територіально-ланшафтний і просторовий розліт, адже йдеться про історію України з часів античних до сьогodenня, а до топонімічних акцентів входять Рим, Троя, Карфаген і Україна. Морально-етичні вічні проблеми підкреслюють образи Паріса, Енея і Ксандри. Виникають алюзії, які проходять крізь міфи про троянського коня, Енея за І. Котляревським, козацькі літописи, які передали факти про часи Руїни. Гіркі роздуми і питання сучасникам: «Ми вічно переможені давно! / Лаокоона обвивають гади, / А ми п'ємо в своїм шатрі вино. / На тризні України? Чи Елади?» [7, с. 173].

Відомий в Україні та за її межами поет-шістдесятник М. Вінграновський ніколи не забував свою малу Батьківщину – Первомайщину. До Богополя, річок Південний Буг і Синюха він звертався як у поезії, так і в прозі. Ще у 1958 році він з'єднав Синюху і Дніпро у поезії «Сама собою річка ця тече...», хоч гідронім Синюха не вжив, а передав через низку поетичних засобів: «Сама собою річка ця тече, / Маленька річечка, вузенька, як долоня. / Ця річечка – Дніпра тихенька синя доня, / Маленька донечка без імені ще» [3, с. 95]. А, наприклад, хороніми Поділля, Галич і Степ з'єднують різні частини всієї України в поезії «Може бути, що мене не буде...» [3, с. 369], в якій М. Вінграновський оприявнює велику силу любові, віру в непроминуність людської долі на своїй рідній землі. Вглядаючись у майбутнє поет провіщає: «І моєю літньою судьбою / На Поділля, Галич і на Степ / Карим оком, чорною бровою / Ти мене у серці понесеш» [3, с. 369].

Звертаються поети до синонімічних топонімів, що надає творам своєрідних барв у висловленні патріотичних почуттів. Зокрема йдеться про такі назви, як Чорне море – Понт Евксинський – Південне море; Україна – Малорусь – Русь-Україна.

Наприклад, у поезії «Де плив Одисей...» Д. Кремень, зберігаючи хронології назви в античні часи, називає море Понтом Евксинським [7, с. 313]. А у поезії «Бал у опері» топонім Чорне море вжито як сучасну географічну назву, яку майстерно інтерпретує і протиставляє «білим морям» та, водночас Чорному лісу, додаючи патріотичним акцентам твору більшої загостреності, пророкуючи і закликаючи оптимістичні теми: «Буде, буде із Чорного лісу / Аж до Чорного моря хорал...» [7, с. 195]. Тривожні почуття поета-громадянина Д. Кременя наголошуються у протиставленні протилежних ідеологій: імперської, де природна назва нашої країни – це «Малоросія», і національної української з рідною назвою «Україна». Шлях до незалежності України поет порівнює з біблійним походом іудей на чолі з Мойсеєм з Єгипту «І ми з Малоросії ідемо, / Як із Єгипту мудрії іудей» [7, с. 194].

Філософське звучання мотивів життя і смерті, пам'яті про культурні надбання нації, історичний шлях до вільної України, витоки якої ще в перших століттях нової ери, оприявнюються староукраїнською назвою нашої країни – Русь-Україна, Київська Русь у поезії «Коли твої друзі лежать у землі...» [7, с. 300-301]. Увиразнюється автором через гамлетівське питання тривога за долю України: «І Русь-Україна, і Київська Русь. / І я увостанне до неба молюсь. / І бідний мій Гамлет. І бідний мій Йорик» [7, с. 301].

Цікаво простежити, в якій мірі топонімічні образи Південного краю відгукуються у творчості сучасної української поетеси С. Іщенко-Горнтон з Миколаєва, яка з 2001 року живе на батьківщині свого чоловіка у Канаді. У збірці «Танок Дани дощовий» (2006 р.), виданій у Ванкувері, поетеса леле у візіях свято Купала в прадавні часи на річці Південний Буг, яка колись звалась Бог («Язичницький Південний Бог») [6, с. 27]. Згадується Південний Бог і у поезії «Коли я Персефоною...» [6, с. 124]. Ностальгує С. Іщенко за знайомими і рідними з дитинства Миколаєвом, Очаковом та Березанню. Наприклад, у поезії «Знов Березань, і вугок зграйки...» лірична героїня переноситься до Евксинського Понту, згадує присмак ольвійських вин і сонячний Очаків. З її акторською професією пов'язані казкові візії театрального дійства, яке виникає в уяві поетеси щодо краси рідних місць на березі Чорного моря. І знову виринає образ Березані – символічного місця в історії України, зав'язаного на античності, козацтві та трагічних революційних подіях початку ХХ століття. А у ностальгійній поезії «Солодкий вечір. Сонце сіло» до образу острова Березань додається ще один знаково номінований в історії України – Кінбурн: «Мов корабель забутих предків, / В серпанку тоне Березань. / У цих пісках – козацька ера. / У хвилях цих – ще стогін сурм. / І, мов турецька галера, / На міліні спочів Кінбурн» [6, с. 35].

Серед гідронімів, які асоціюються з історією та мистецтвом України, у збірці С. Іщенко не тільки Буг (Бог), а Ворскла, Інгул, Дніпро. Ворскла і Буг – це шлях Мазепи після Полтави, а також – це річки, які нагадують мисткині її тріумфальну роль Марусі Чурай на миколаївській сцені [6, с. 127].

Множинна форма топонімів використовується миколаївськими поетами для поглиблення асоціативних складових їхніх творів. Тут власна назва переходить у загальну, особливо коли йдеться про передачу негативного почуття. Так В. Бойченко подавав подібний образ у поезії «Короткий курс історії слова (плач із пританцюванням)», де репресивна політика проти національної мови, культури символізується «сибірами» (як у Т. Шевченка «Сибіром неісходним»): «Тебе морили голодом – здихай! / В Сибірах заривали на погибель. І певен був вусатий самурай: / Як попів з люльки, з тебе душу вибив» [2, с. 149].

Проблема вибору державців і народу України, яка вже два десятиліття тхне «багатовекторністю», гальмуючи розвиток держави, озвучується вболіванням поета Д. Кременя нашою нерішучістю і несамостійністю тим, що «Україна в Азії Європа, / А в Європі Азія – ми всі...» [7, с. 114]. Акцентуючи право і обов'язок українців розбудовувати своє життя, а не орієнтуватися на сусідів з їх імперською ідеологією («третій Рим»), поет підсумовує: «Нам чужі і Азія, й Європи, / І якесь містечко – Віфлеєм...» [7, с. 114]. Так само з патріотичними мотивами через порівняння з чужими історіями Д. Кремень свідчить необхідність піклуватися українцям своєю історією, не піддаватися розпачу, адже йдеться не про плач і бром через втрати, а про державотворення: «І не в нас П'ємонті і Вермонті. / Захлеснула нас кривава твань / Од часів Залізняка і Гонти, / Од часів лихих червтертувань» [7, с. 132].

У наших студіях над акцентами топонімічних образів у поезіях миколаївських авторів знаходить ще одне підтвердження думка сучасних теоретиків, що «посилення уваги до ідентичної проблематики впливає зсередини художньої літератури» і «зумовлюється позахудожніми і позалітературними чинниками» [4, с. 433].

Акцентація таких гідронімів, як Дніпро, Буг (Бог), Синюха, хоронімів Україна, Степ, Богопіль письменники оприявнюють глибинні почуття патріотизму, конкретизують поняття рідного краю, батьківської землі і рідної країни – України. Водночас все чіткіше у поезіях миколаївців кінця ХХ – початку ХХІ століть наголошується ідея нерозривної єдності всіх українських земель і передається це, як у творах Д. Кременя, Л. Чижової, В. Бойченка, які живуть і творять у м. Миколаєві, так і у творах С. Іщенко, М. Вінграновського, О. Різніченка, які пишуть про свою малу батьківщину поза її межами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоноук А. Лампада над Синюхою. Альбом-антологія / Андрій Антоноук, Дмитро Кремень. – Миколаїв : Вид-во «Антол», 2007. – 216 с.
2. Бойченко В. П. Не повториться мить. Поезії та переспіви / В. П. Бойченко. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2001. – 208 с.
3. Вінграновський М. С. Вибрані твори : у 3 т. / М. С. Вінграновський. – Т. 1 : Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 400 с.
4. Гаврилів Т. Форма і фігура. Ідентичність у художньому просторі : [монографія] / Тимофій Гаврилів. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2009. – 480 с.
5. Дзюба І. Дмитро Кремень : Розмова з добою на краю прірви / Іван Дзюба // Кремень Д. Скіфське золото. Вибрані вірші та симфонії / Дмитро Кремень ; [упор. Т. Д. Кремень]. – Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2008. – С. 3–14.
6. Іщенко С. Танок Дани дощовий / Світлана Іщенко. – Vancouver, Canada : Marigold Publications, 2006. – 148 с.
7. Кремень Д. Скіфське золото. Вибрані вірші та симфонії / Дмитро Кремень ; [упор. Т. Д. Кремень]. – Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2008. – 396 с.
8. Пустовіт Л. Словник української поезії другої половини ХХ століття : семантико-функціональний аспект : [монографія] / Л. Пустовіт ; [упор. В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно]. – К. : УНВЦ «Рідна мова», 2009. – 243 с.
9. Різніченко О. Наодинці з Богом. Поезії / Олекса Різніченко. – Бровари : Українська ідея, 1998. – 384 с.
10. Хлистуни І. В. Топоніми в художніх текстах / І. В. Хлистуни // Урок української. – 2003. – № 10. – С. 23–25.
11. Чижова Л. Я. Із глибини народної криниці : Легенди, казки та перекази рідного краю / Л. Я. Чижова. – Миколаїв : ПП Гудим І. О., 2003. – 124 с.

© Руссова В. М., 2011

Дата надходження статті до редколегії 30.05.2011 р.